

BYGDA OG TUNET

Ludvig Skjervens utrettelige arbeid for Eiktunet har bl. a. gitt utslag i utallige artikler i Gjøvik-avisene. Hans epistler om bygda og tunet har kanskje mer enn noe annet bidratt til å vekke interessen blant folk og derved gjøre det mulig å få reist tunet på så kort tid. I denne 10-års beretning er det derfor på sin plass å ta med noen utdrag av artiklene.

Hva det gjelder.

27. 3. 1953: Av forskjellige grunner har museumssaken hatt en «tornerosesøvn» — og det så nærmest ut som det hele hadde sovnet for godt. Det er vel så at kanskje de fleste steiler når man nevner museum. De tenker på Maihaugens eventyrland, på Totenmuseet hvor Weidemann liksom ennå rusler i parken med sin langpipe, på Glåmdalsmuseet der i sin furulund ruger over Østerdalens brede ro, på Hadelandsmuseet ved Halvdan Svartes gravhaug med solglint fra gullfløyen på gamle Tingelstad kirke. Og så tenker man i penger.

Men hvordan begynte ovennevnte samlinger. Maihaugens skapelse begynte med at en tæringssyk, dødsdømt vestlending ble henvist til Østlandets tørre og kalde luft for helsens skyld. Fantes det noen i hele landet som kunne tro at her lå spiren til et Soria Moria Slott?

Mannen overvant tæring og dødsvarsel, pengevansker og folkets hån. Hans minne vil aldri dø.

Nå — vil man si, dette er noe ganske annet. Nei, tanken om et museum her er nok en alen av samme stykke, bare i langt mindre målestokk.

Hva det gjelder er å forsøke å ta vare på gamle hus og ting som «møll eller rust fortærer», eller uforstandige folk ødelegger. Er det så helt bort i natta med denne tanken? Noen mål av Mor Norges jord, leid eller kjøpt, hvor disse hus kan anbringes litt etter litt. En stevneplass hvor bygdens folk kan treffes og hygge seg, slappe av og hvile, eller ungdommen møtes på stevner til leik og alvor? Også byens folk vil ha interesse av dette — et samlingssted med et gammelt bygdetun, på en skjønn plett ved Mjøsa eller oppe på Kollshaugen med den storslagne utsikt.

Laget har fått et gammelt hus og en del gamle ting, men hvor kan det plaseres? Finnes det noen i Redalen, langs Mjøsstranda utover mot Gjøvik eller oppe i høyden ved Kollshøgda som vil selge

eller leie bort noen mål til tomt? At noen ville gi tomt, er vel helt utenkelig? Men hvor bør museet eller bygdetunet ligge?

Hva vil Vardal?

La oss vardøler spørre oss selv: Hva er Vardal? Hva har det vært og hva er det blitt — og hva kan utviklingen medføre? Er det noe ved bygdens historie som bør tas vare på — og det på en bedre måte enn med tørre tall i tunge bøker — slik at kommende slekter kan lære å forstå den bygden de stammer fra, — og at farende folk ved selvsyn kan se hva Vardal var og er.

Rundt i landet reises bygdetun eller museer. Folk begynner å forstå at farne slekter «gav oss ein arv til å gøyma. Den er større enn mange vil tru».

Vi lever i rasjonaliseringens tidsalder, og i dens fotspor må nødvendigvis meget gammelt forsvinne. Det beste av dette gamle bør tas vare på for kommende slekter. For Vardal er det ennå ikke for seint, men vi nærmer oss — ikke bare ellefte time — men også den tolvte. Om et par år er det for sent.

Men i vårt «tun» skal det ikke bare være gamle hus og saker fra bondeyrket og livet der. Vi har også vårt håndverk og industri — for endog et verdensfirma har sin rot i Vardal. Men hvor mange i vårt land har rede på det? Ja, selv cellulosefabrikken i vår bygd måtte låne navn fra nabobygden.

Hvordan er det gått til at «Vardal ligger i Biri på Toten», og at meget av vårt både i industri, idrett og annet er okkupert av Gjøvik? Ja, hele bygda var sogar utsett til å havne som moden frukt i Gjøvik — og navnet forsvinne fra kart og geografi.

Nei, vardøler! Vi må komme bort fra dette. Vi må finne en måte å si fra på som folk forstår, så Vardalsnavnet får den plass det fortjener. Kan så et bygdemuseum være til hjelp her?

Nåtidens eventyr.

2. 7. 1953: Når man snakker og tenker på museum vil det helst dreie seg om gamle dager. — Og det er riktig nok at det først og fremst er den gamle tid som skal skildres. At de gamle hus får sin fredede plass, helst høyt og fritt med utsyn i lang lei. Og i Vardal og Biri ser en et panorama så vakkert som en drøm. — Vi bor jo i hjertet av Norge med Mjøsa som speil. Er vi litt heldige kan museet få en

kjøre den gamle «Kjølvegen» der kong Sverre og hans «bjørkebeinere» dro båtene sine fra Randsfjorden til Mjøsa — opp og ned de svære bakkene. Men fra Eina til Jaren er nå bygget en fin riksvei forbi Lygna. Langs denne vegen renner så den bekken som senere — etter å ha passert Eina, er blitt til Hunnselva. Etter denne elva lå fra gammel tid adskillige møller og sagbruk. I dag er det spesielt tre store industrielle bedrifter etter elva: Raufoss fabrikk, Toten Cellulosefabrik og Hunton Bruk.

Det høres rart ut for mange at Toten Cellulose virkelig ligger i Vardal. Det kommer vel av at Vardalsnavnet var lite kjent og ikke hadde god nok klang. (Skal ikke vi nålevende vardøler forsøke å rette litt på dette?)

Omkring 1872 ble det bygget et sliperi her. Det kunne heller ikke bære Vardalsnavnet, men ble kalt «Gjøvik Træsliberi». Et av de første i sitt slag i Norge. Det var Vardalsbonden Johannes Linnerud og H. Skattum, Gjøvik, som satte dette anlegg i sving.

Etter at sliperiet var brent ble det i 1885 bygget cellulosefabrikk. Den ble kalt «Gjøvik Cellulosefabrik». Etter at jernbanen var ført fram til Gjøvik, ble transportforholdene meget bedre. Før den tid måtte alt som skulle til og fra fabrikk kjøres med hest. Verst var det vel med alt tømmer og kull som skulle fraktes oppover fra Mjøsa. Ofte kunne en møte lange rekker av tømmerlass med svette hester så dampen sto som en sky i vinterkulden. Godt at det ble slutt på det. Nå samles fabrikkens Mjøs-tømmer ved Rambekkmoen, hvor det kuttes i passende lengder for å sendes med taubane til fabrikk. Er en der ute, ser en disse vaggene i majestetisk ro seile på sin stålwire med dyrebart innhold. Når dette har passert fabrikk og det foredlede produkt via skipskjølen er kommet til utlandet, får vi «valuta» — kanskje tildels dyrebare dollar.

En av foregangsmennene ved denne bedrifts start var Vardalsbonden Johannes Linnerud. Han eller hans fikk ikke være med og høste fruktene av hans innsats, men la oss minnes at han var med. Det var bakker i sjøen for denne bedrift. Den var ofte på gyngende grunn, men i dag er den en solid befestet storindustri med moderne maskiner og metoder. Og med en solid arbeidsstokk, som med sine vakre, egne boliger preger Hundalen, og langt utenfor. Vardal står i takknemlighetsgjeld til de menn som har ført Toten Cellulose i Vardal fram til hva det er. Men la oss vardøler fortelle at Toten Cellulosefabrikks store anlegg ligger tross navnet i Vardal.

av de fineste plasser en kan tenke seg, men tomten må være så stor at den har godt rom både for fortid og nåtid. At nåtiden får sin egen «stand» for seg selv adskilt fra den gamle tid.

«Det var en gang» begynte alle eventyr når bestemor fortalte, og barna lyttet så ørene sto på stilker og alle ville høre mer. — Vi har i Vardal mange nåtidens eventyr. Eventyr som ikke bør glemmes, men prentes inn i unge sinn. Ungdommen bør få forståelse av at ennå er virkelighetens eventyr til og at store mål kan nåes, — at målbevisst ungdom også nå kan vinne prinsessen og det halve kongeriket.

Et av nåtidens eventyr i vårt land har sin rot i Vardal: O. Mustad & Søn. Det var den ekte vardødens oppfinnsomhet, energi og pågangsmot og stort vidsyn som skapte dette firma, som nå i 4. generasjon har fabrikker i mange land og forretningsforbindelse så å si over hele verden. Og det er denne bedrift som fremfor noe annet har gjort at Gjøvik er hva den er og at Vardal i dag er største skattebetaler til Oppland fylke.

Vi er stolte over å kunne si at Brusveens fabrikker — O. Mustad & Søn — ligger i Vardal.

Firmaets skapere har alltid vært patrioter overfor vår bygd og dette er vi meget takknemlige for.

Ved feiringen av 100-års dagen for formannskapsloven her i Vardal var firmaet representert ved nålevende fabrikkereier Ole Mustad — og den mest patriotiske tale for dagen ble holdt av ham.

På vårt bygdemuseum bør industrien ha en plass for seg selv hvor besøkende kan følge utviklingen fra det tildels primitive hjemmearbeide til den mest fullkomne industri vi har i Vardal i dag. Hvordan dette på beste måten skal ordnes er ikke godt å påpeke for en som ikke er fagmann. Det måtte vel nærmest bli en «Vi kan»-utstilling for alle bygdens næringsgrener — selv om det måtte skje vesentlig ved plansjer, bilder og tørre tall. Vi vardøler må forsøke å vise hva bygden har frembrakt både i fortid og nåtid.

Hvorfor skal vi det?

Her er flere eventyr, selv om de ikke rager tilnærmelsesvis opp mot O. M. & S.

Fabrikken ved elva.

8. 7. 1953: Ute på Hadelands almenning ligger et vann som heter Store Grevsjøen. Derfra renner en liten bekk ned i Lygna og videre til Einavannet. Inntil for et par år siden måtte en fra Eina til Brandbu

Husmannsgutten fra Presthaugen.

13. 7. 1953: Når vi eldre, for omlag 60 år siden, reiste gjennom Hunndalen til Gjøvik, var det bare noen få hus i Hunndalen og ingen skole. Trafikken etter den forholdsvis nye, fine vegen var ikke stor. Sommerstider, etter «Skibladner»s ankomst til Gjøvik, var det dog ofte mange triller på tur med turister som skulle helt til Lærdal. Finest av alle skysser var «dillisjansen» fra Mustad gård og skyssstasjon med sine flotte parhester. Om vinteren var det ingen turisttrafikk, bare noen handelsreisende som fór stasjonsmellom — og så noen vedlass som skulle til Gjøvik. Det var før tømmerrustningen var kommet — å lesse tømmer på stutting og langsla var nærmest tømmermannsarbeid for å få lasset til å gå riktig. Så forsøkte man tømmerfløting i Vesleelva. Det var festlig å se tømmerstokkene stupe utover og gjøre kollbøtte i Kydalsfossen når brøtningen gikk og dammen var slept. Men det var nærmest livsfarlig for de fløtere som hang i tau langs bergveggen nedved fossen og skulle passe på at tømmeret ikke låste seg fast i det stygge juvet.

— — —

Fra riksvegen ovenfor Tobro tar en bratt gårdsveg utover mot Vesterås, Gillerhaugen og Linnerud. Men først kommer en til en liten plass, Presthaugen, som før var husvær til Vardal prestegård. I matrikkelboken heter det nå Skogli. Her på den vesle husmannsplassen fødtes for 120 år siden en gutt. Det var familiens Askeladd, den yngste av 6 søsken. Hans eneste utdanning var datidens primitive omgangsskole. Starten var som vanlig tjenestegutt på hovedbølet. Etter noen år ble han ansatt ved vegarbeidet som da pågikk fra Mustad til Land, og sjefen, kaptein Mostue, la merke til den unge gutten. Han ble vegvokter og bodde i Stangstua på Vardalsåsen. Det var Børre Stangstuen. Han ble tømmeroppkjøper og bestyrer av tømmerdriften ved Mustad fabrikk, og det var vel han som foresto fløtingen i Vesleelva.

Den gang tok det tid å komme fra Stangstua til Hunndalen og Gjøvik. Det var ingen busser eller biler, ja, ikke engang en alminnelig sykkel. Men Børre visste råd. Han fikk laget seg en trehjulssykkel av tre med jernbeslag. Og han frydet seg sikkert over sitt flotte kjøretøy når han «syklet» nedover fra Stangstua til Mustadfabrikken. Det var Mathias Lilleengen som fortalte meg om farens flotte kjøretøy, «Rappgjengeren» kalte man den. Den sto lenge på tredjehøgda.

Kanskje restene ennå kan finnes. Fabrikkeier Børre Lilleengens

«Rappgjenger» ville være en utmerket ting på Lilleengens avdeling på bygdemuseet. «På ridestellet skal storfolk kjennes», sa Peer Gynt.

I 1868 kjøpte Børre Stangstuen gården Lilleengen i Hunndalen og kalte seg da Børre Lilleengen. Siden kjøpte han litt av hvert og fikk i gang den ene bedrift etter den andre. Denne husmannsgutten fra Presthaugen ble grunnleggeren av firmaet B. Lilleengen & Co. Han og hans tre sønner har i høy grad vært med på å gjøre Hunndalen til det den er i dag. Det vil føre for langt her å forsøke å skildre denne bedrifts mange grener. Det får hans etterkommere i tredje ledd gjøre i bilder, plansjer, gamle ting fra fabrikker og hus m. v. ved en fyldig avdeling på bygdemuseet.

Orgelbyggerdynastiet.

21. 7. 1953: Så ser vi litt på Vardals organist og orgelbyggerdynasti. Bernt Myrengen, født 1827, er første ledd. Moren var fra Torpa og stammet etter sagnet av huldreslekt i 7. ledd. Hun var så flink til å spille på langleik langt utover det vanlige — at folk trodde at det var huldrespill. Hun hadde flere sønner. Det var Myregutta og Myrengmusikken som var kjent langt utover i den tiden og mange var de selskaper de spilte i.

Bernt kjøpte Ødegården under Skjerven og bodde der. Han var med Jo Hågå og bygde orgler og man sa at Bernt var flinkere enn mesteren. Han var organist ved Vardal og Hunns kirker fra 1854 til sønnen Petter overtok.

Petter Berntsen, f. 1864, ble organist etter faren i 1882. Han hadde studert musikk og orgelbygging i Oslo. Det ble ikke lenge før han startet sin egen orgelfabrikk, men den var meget primitiv med en gammel dampkjele som drivkraft og enkle — delvis selvgjorte maskiner. Det var utrolig at her lagdes førsteklases kirkeorgler som ennå i dag er i fullt bruk. Nåværende gamle orgel i Vardal kirke er et av dem. Han var et geni, men var ikke sterk med helsa, så hans begavelse ikke kom til full utnyttelse, og han døde bare 51 år gammel.

Så ble det 3. generasjon Bernhard Berntzen der overtok organiststillingen. Han drev en tid orgelbygging i Gjøvik, men flyttet senere til Snertingdal hvor han overtok gården Berg etter sin morbror der var barnløs. Og her er det eventyret nå er i full utvikling.

Nå er også 4. generasjon kommet, med Klaus B., og nå er det blitt til «Norsk Orgel og Harmoniumsfabrikk». Stor fabrikkbygning med all slags moderne maskiner og en stor stab av arbeidere og fag-

folk og hundrevis av orgler lages i årets løp pluss de kirkeorgler de kan overkomme. Det nye orgel til Vardal kirke blir laget her.

Jeg var der i fjor, og min gode venn B. B. viste oss rundt. Da jeg så det hele ble jeg fristet til å si som dansken da han så skihopperne i Holmenkollen: «Det er skam løjn». Det er et moderne eventyr midt på landsbygda. — På vårt bygdemuseum håper vi å finne orgelbyggerdynastiet Berntzen godt representert — om mulig med rekonstruksjon av Petter Berntsens lille fabrikk.

Nå vil mange si om disse nåtidens eventyr at de er for ferske og ikke passer sammen med de gamle ting som vanlig finnes på museum — men jeg mener at vi bygdefolk skal vise fram hva bygdenes folk har kunnet prestere. Hvorfor skal vi være så beskjedne at ikke det skal kunne gjøres?

På vårt bygdetun skal vi skrive våre bygders historie fra gammel og ny tid i hus og ting og bilder slik at etterslekten skal lære sin egen stamme å kjenne og farende folk forstå at også disse bygders folk har gjort sitt med å bygge Norge.

På Vardalsåsen.

I juli 1953: Ute på Vardalsåsen var det i gamle dager seter med budskap og bjelleklang og liv om sommeren. Ennå er vel Veseth og Øgardseter og Bronseter i bruk, mens Askimseter — Mehlumseter, Branes Dølseter, Kalbergseter — og mange andre hvis navn kanskje er glemt — bare er en grønn liten plett i sørhellingen hvor hest og sau søker etter grønt gress om våren. — Eller kanskje det hele er gjemt av grønn frodig granskog og den gamle seterveg vises ikke lenger — men en liten sti fører kanskje fram til en av de få gamle tømmerhytter der som et siste minne står der ensomme og ruger over tider som svant.

På en moltetur i år kom vi til en slik gammel hytte. Det gamle tømmer hadde sikkert opplevd både vonde og gode dager, — og mangen sliten skogskar hadde gjennom årene søkt ly der. Der var alt annet enn «komfortabelt», men det var ly for regn og vind og kulde. Men det var sørgelig å se den kultur de siste dagers besøkende hadde utvist, med oppbrent inventar og papir og eggskall og det som verre var tråkket utover jordgulvet. Døren, som gikk inn, sto halvveis oppe — med lett adgang for sau til å komme inn. — Vi leser ofte om sau som finnes døde i slike hytter og setrer — og jeg ber deg som leser

dette — lukk døren vel etter deg når du forlater et slikt hus. Det kunne ellers hende du ble årsak til sultedøden for en saueflokk, noe du sikkert ikke vil.

Mennesker med litt respekt for seg selv griser ikke til i det hus de søker ly — men sørger for at det helst er litt penere når de forlater det enn da de kom. — Og et fange ved må ligge ferdig ved ovnen.

Den nye tid krever skikkelig husvær for skogfolk, og det er blitt flere bra skogshytter der ute. — Vi hadde tilhold i en av dem — og fikk også besøk. Det var «Fagotten» med sønn. De kokte kaffe, hvilte og hadde god tid som vi andre. Og det ble fra begge sider servert forskjellige sannferdige skrøner om jakt og fiske og bærturer — slike som det hører hjemme i en skogshytte. «Fagotten»s gode tone viste seg også her — og jeg takker også for denne underholdning.

Ute på Vardalsåsen er setrene borte — snart er også en hestebjelle og en saubjelle en sjeldenhet. — Det er blitt stille på åsen, og ingen kan tenke seg den gamle tid tilbake her. Men vil det gå slik også i fjellbygdene hvor setrene har hatt så mye å bety for bygda?

Hesten og humulen.

22. 8. 1953: «Det er det bedste — forbindelsen å løse mellem heste som trekker dårlig sammen. Amen —» skrev Bjørnson.

Det er over femti år siden nå at jeg som tjenestegutt arbeidet sammen med en annen som nok ikke hadde «funnet opp kruttet». Det var i våronna. Han kom inn til dugurds og hadde kjørt et trebeite. «Blakken må være klein i dag», sa han. «Blakken peser og skummer og lyt kvile alt i ett.» «Du har nå vel aller spendt galin humul», sa sjefen. «Nei da», sa gutten. «Blakken hadde stuttteste humullen hele tia.» De som vet forholdet med disse våronndrag forstår at når Blakken i trebeitet fikk korteste humullen så måtte den dra dobbelt så meget alene som de andre to hestene til sammen. Det var ikke rart at Blakken ble svett og de andre ikke. Er det beitekjøring er det om å gjøre at humullen blir riktig plasert.

En pessimist.

5. 9. 1953: For litt siden hadde jeg en telefonsamtale med en pessimist. Det fantes ikke gammelt igjen i Vardal å snakke om — og tenk på pengene: 4 kroner timen — vi makter det aldri. Det er den vanlige vise blant pessimister. Selv så sent som i 1901 gikk bøl-

gene høyt i Lillehammer i spørsmålet om byen skulle overta De Sandvigske Samlinger. De stridende parter var omtrent like sterke, men etter mye strid seiret optimistene. Tenk om pessimistene hadde fått overtaket? Det hadde blitt dyrt for Lillehammer, for distriktet, ja for hele landet.

En blir litt «avkjølt» etter samtaler med pessimister, men heldigvis er optimistene i flertall. Og det er ofte rent ut hyggelig. Like etter ovennevnte telefonsamtale ringte telefonen på nytt: «Jeg gratulerer med museumsarbeidet. Jeg er meget interessert og vil yte den støtte jeg kan.» Det var en av de fremste menn i distriktet som ringte. Hyggelig, ikke sant?

Folksomt på Engom.

28. 9. 1953: Kjærringa hadde i flere måneder «gnålt» om at hun ville sjå Engom i Snertingdal. Hu er nesten verre enn je, når det gjelder gamle hus og ting til tross for at a er innfløtt lærerdotter frå vestlandet. Å «rå med» en vestlending som har «sætt seg no føre» er itte greit. Han mente så gamle Melby også — vi satt og pratet i Stryn. — Og jeg var fullt enig sa je. — Je hadde jo erfaring for detta etter nesten 50 års kompaniskap med vestlandsjenta mi.

Ja — så fekk vi endelig en fin helgedag fri og reiste til Engom. — Jo da — kjærringa «fotograferte» med augom det gamle huset frå alle kanter. Den store gråsteinspipa på taket vart også med. — Og det hele falt nok i god jord. «Køtte» i 2dre høgda var et museum for seg sjøl med mye rart. Kjøkkenet var som vanlig største rommet med stor gråsteinspeis i eine hjørnet og ei «vearo» med rom for grov ved. Det har sikkert gått mye ved i Engoms-peisen gjennom århundra. Det gamle framskapet hadde plassen sin. Langbord med høgsete og benk likeså. Den gamle stuguklukka sto majestetisk midt på veggen. På slinner oppunder takbjelkene lå de gamle geværene etter Jehans på plass som før. Den eine bar «bjønnbørsa». — Det vart folksomt på Engom. Kretsens folk kom sammen for å finne en utveg til å bevare de gamle hus og ting. — Og mens varmen og lyset fra peisen laget en koselig atmosfære fortalte læreren om gamle Jehans som hadde tatt så vel vare på det gamle. — Så ble kaffekjelen hengt over peisvarmen og om ikke lenge ble dampende kaffe, med «biteti» servert på langbordet — mens lyset fra peisen likesom hilste fra gamle tider. Jehans fikk mange venner den kvelden selv om det er mange

år siden han måtte fare fra Engom som slekterne før ham. — Det var en riktig koselig kveld. — Samtalen gikk livlig om hvordan det gamle kunne tas vare på. Ingen ville det skulle råtne eller komme på varmen. Arbeid for berging skulle tas opp.

På hjemturen pratet vi om vårt «tun». Hvor kunne det få plass — og hvilken plass var heldigst. Etter alt som er forsøkt — uten å føre fram — kom vi til det resultat at plassen må bli i passende spasserturs avstand fra Hunndalen og Gjøvik med fritt utsyn over Mjøsa og bygdene omkring — og hvor de gamle hus kan få en tilsvarende ramme om seg som der de kom fra. Innboet må være fra samme tidsalder. Bussveg må gå like forbi. Det kunne jo hende folk fra andre bygder ville komme. Kanskje også med sine «tun». Det må en ikke se bort fra selv om utsikten dertil er liten i dag. Det må være plass for framtidens utvikling.

— — —
Ferdes en etter bygdevegen en pen helgedag ser en mange folk på tur også både sommer og vinter. Men der er ingensteds å ta inn. — Enn om de fant et gammelt «tun» hvor de kunne svinge inn. Et gammelt hus med enerstrødd gulv — med kaffe og «biteti» på langbordet ved høgsetet — kanskje endog i blant «rømmebonke», — og kosekrok med varme og lys fra peisen.

Å jo — det ville bli koselig å finne inn der.

Det står til deg og alle oss andre å framtrylle et slikt sted.

Hovedbygning og låve — og tomten i sikte.

17. 11. 1953: Først vil jeg få gratulere våre venner i Snertingdal med god start. Det er godt å høre. For selv om vi — iallfall foreløpig — ikke kan samle til samme tun — er det jo hovedsaken at det gamle i bygdene blir tatt vare på. Det skal bli interessant også for oss vardøler å besøke snertingdølene i deres tun — og vi håper snertingdølene også blir å se i Vardalstunet.

For noen dager siden var noen av oss i besøk hos Guri og Ole Landåsen på Svartåsen. Ole er ikke helt frisk for tiden, men deltok i samtalen hele tiden med koselig prat og med sitt lune smil. Han hadde meget å fortelle fra gamle dager — og da især i forbindelse med den gamle hovedbygning. Guri der nå må forestå det hele både inne og ute fikk likevel tid til å delta i samtaler og servere kaffe med rikelig «biteti». — Det er nå bygget en ny hovedbygning på gården

— tidsmessig på alle måter. Når dertil kommer at det er bygget ny veg til den et par hundre meter fra gårdens nybygde bygdeveg Raufoss—Eikstad, må en si at den nye tid med hus og veg i rik monn er blitt gården til del. — Men folka på Svartås glemte heller ikke at det gamle også må ivaretas så godt som mulig og de er sterkt interessert i arbeidet for museumssaken i Vardal. — Og før vi reiste fra Svartåsen hadde vi fått et gavebrev fra Ole Landåsen og frue hvorved de uten vederlag gir den gamle 2-etasjes hovedbygning på Svartåsen som gave til Vardal museumslag.

Ved Breiskallen står en gammel, typisk tømmerlåve. Det er «buedør» ved den gamle innkjøring, og gulvet i fórrommene er av håndkløvde tømmerstokker.

Det var ikke å hente ferdigskårne bygningsmaterialer «på saga» den tid denne låven ble bygget, men så trengte en vel heller ikke «byggeløyve».

Denne store tømmerlåven har ingeniør H. Schjerven og frue gitt som gave til Vardal Museumslag.

Arkitekt Vreim fra Riksantikvariatet i Oslo besiktiget både denne låven og bygningen på Svartåsen og fant dem meget godt skikket for vårt museum.

Likeså uttalte han seg meget rosende om en påtenkt tomt. Lykkes det å erverve denne til Vardal Museum begynner det å ta form til sommeren. — Og i 1954 må bygningen på Svartåsen være flyttet. Det er forutsetningen i gavebrevet.

Museumslaget har ytterligere fått 6 hus, men det mangler hus til et husmannsbruk og seter. Ja, også sag, mølle og skogshytte. Ønskedrømmer —.

Det står til vardølene og andre interesserte om det blir mulig å virkeliggjøre ønskedrømmen.

Torneroselandet funnet.

29. 12. 1953: Vi kjører oppover fra Gjøvik. Føret er glatt. I stigningen i Kråkjordet har en stor buss måttet gi opp, kommer ikke lenger. Det er bare om å gjøre den ikke glir i vegveita ved rygging nedover. — Vi har kjettinger, men det er likevel bare såvidt vi kommer opp. Vi møtte også en masse elever fra den høyere skole på nedtur til byen. Det så ut for at trafikkregler og hensyntagen ikke var deres sterke side. Var glad jeg ikke var sjåfør. —

Ved den gamle smien på Øverby kommer fantasien i sving. Den står der ensom og forlatt med gjenspikret dør og vindu. Slagghaugen utenfor veggen viser at her har mangt et jern blitt varmt. At det gamle ordspråket «å smi mens jernet er varmt» er blitt fulgt av de gamle smeder her er sikkert nok. — Kanskje gjennom flere hundre år har taktfaste slag mot ambolten lydt fra denne plassen. — Vel mest høst og vår når redskap skulle «vøles» mot vinter- eller sommerbruk. Nå er det tyst. — Den gamle smiens dage er snart talte, men ennå er det håp. — Det gamle hus står på det syd-østre hjørne av den påtenkte museumstomt — og arkitekt Vreim mente at den burde få stå hvor den sto på dette udyrkede og udyrkbare jordstykke av Øverby som er påtenkt til museumstomt. Ikke engang den berømte «Skjerpeplog» har noe å gjøre her, for berg bryter den ikke. Derfor ligger denne plett i dag som gjennom alle tider uberørt av tidens jag tross at bygdevegen svinger seg like forbi. Det har ligget der som et «Torneroseslott» gjennom tidene. Selv de allestedsgående kraftledninger har holdt seg borte herfra. Og i dag ligger denne plett vidunderlig vakkert til. Herfra kan øyet fange inn synet av den smilende Mjøsa med de brede bygder omkring og med «Den hvite by» like i forgrunnen. — Og utover ser en ås og fjell over mange blåner. «En gripende god utsikt», skriver arkitekt Vreim. Det er forbausende at denne plett ligger urørt. Har forsynet villet det slik? At dette «Torneroseland» skulle være uberørt til vardølene engang våknet for å ta vare på bygdens gamle kulturminner og som ellers ubønnhørlig går sin undergang i møte. Å bli til plass for de gamle tun. — Og mens de tanker den gamle smie setter i sving, ser jeg i fantasien hvilebenker oppe på den gamle gravhaugen og folk i sommersol sitter og lar øyet fange grønne enger og skog, og innover alle blåner mot øst ligger Ringsakerfjellene i majestetisk ro. — Mot nord-vest fra haugen blinker et lite tjern med trær og benker omkring. — Kanskje en andefamilie boltrer seg her til fryd for unge og «gamle» barn. Litt nord for tjernet høres kanskje sang eller musikk. Her mente arkitekten var et godt skikket sted for «amfiteater» — om enn ikke som Jordal Amfi i Oslo. — En sterk skråning med en slette foran — godt bruktbart. Et stykke vestenfor smien er hovedinngangen med vaktmesterbolig, og i nærheten kommer en langs «åker og eng» opp til hovedgården. Her i den to-etasjes bygning er de gamle møbler på plass. Det store langbord mangler heller ikke. Kanskje er det varme på peisen, og det blinker i blanke kobberkjeler. — Er du riktig heldig kan det vanke

en «spelkum» kaffe med goro med årstallet 1730. Jernet står kanskje varmt i peisen ferdig til bruk.

Låven ruver med sin brede inngangsdør — men det er lite med avling. Mens her finnes oppstilt all slags gammel redskap brukt i Vardal gjennom tidene. Det gamle stabbur med kolossale golvplanker og kløvd tømmer står som det har gjort gjennom hundre år om enn dels tilbliven ikke var her. Mange slektledd er kommet og gått gjennom denne stabbursdøra. —

Litt tilside kanskje står Hans Nielsen Hauges talerstol. Det gamle hus fra øvre Gjøvik. Kanskje klokken fra 1786 har kimet til samling av folket og det gamle bibelord tolkes på nytt fra den samme svalgang Hauge talte fra i svunne dager.

Lenger oppe er en grønn plen i skogen. Her er husmannsplassen. — Kanskje det er Nysveen eller Steinsveen som står her med solglimt i de små granne rutene. «Vasselaen», alle husmannskoners sikre følgesvenn gjennom tidene, henger blank og sliten på knaggen i veggen ved den delte gangdøra. På benkefjøla står de taggedede treboller ferdig til bruk. Mens blomster titter fram bak de små ruter og på jordbenkene foran ved veggen. — Fjøsdøra må en bøye seg dypt for å komme gjennom — og a Dagros har ikke vært genert av sollyset gjennom den vesle gluggen i veggen. Men varmt og godt var

det vesle fjøset, og nettopp her — i melkedråpen mor bar inn fra fjøset, lå styrken for barneflokket — og folkehelsen.

Titter du inn på låven finner du skikjelken og «truga» oppe på hjellen, og på veggen henger slire, sold og kastskovl. Kanskje også en rar kstekrakk ved siden av en treroko der er slitt i kanten og blank på skaftet etter mange års bruk. Her finner en rakraiva til mor og «børsvolken» til høybæringa. Men ljaen og brynkoppen henger på en trekrok under takgesimsen ute ved den vesle slipestein. Noen kjøreredskap finnes ikke her. Hest og redskap har husmannen rett på nede på gården.

Men vi går lenger opp. — En kronglet veg oppover lia, og snart øyner vi setra der ligger pent til på en bergknaus. Budeia og krøttera er nylig kommet fra bygda. Kløvmeisen og kløvsal er lagt under takutspringet. Er du riktig godvenner med budeia blir du kanskje bedt inn på rømme og vaffel. (Det blir man selv om rømmen kommer fra meieriet nede i byen.)

Ved en liten sislebekk lengst nordvest nær bygdevegen ligger det gamle vesle kvernhuset nedenfor en liten kverndam. Litt på siden står den eldgamle «oppgangssag» med sittende stortaggede og rustne blad. — Kanskje ligger ennå restene av en 12 toms tømmerstokk på rullene som fører mot bladet. —

Inne i skogholtet står et lite hus for seg selv. Det er skogshytta fra Vardalsåsen.

Og rundt på alle tun — i skogen og ved tjernet — rusler eldre og yngre i fredelig søndagsro. Her samles nordbygding, åslending, øverbygding, skansing, hunddøling og folk fra byen. Ikke minst de siste vil finne vegen hit opp på gyldne sommerdager for å fange inn den velsignede fred som finnes her blant gamle tun og tause graner her i «Torneroses» rike. —

Ja, slik virket synet av den gamle smie. Det ble til drømmer ved høylys dag. Men jeg kunne drømme, for unge kraftige hender sto for styringen.

Nåtidsmenneskets liv er blitt til et jag fra morgen til kveld. — Mange har ikke fri noen av årets 365 dager, og den del av folket der kunne ha hviletid ved aften og helg har ikke tid til hvile. Da er det allslags «tidtrøyte» som langt fra senker ro og hvile i kropp og sinn.

Det er en gammel livserfaringens bok som taler om ikke å forsømme hviledagen. Det ville være på tide å ta med dette i første rekke når der tales om høyning av levestandarden. «Den som ikke trives

her er det noe gæli med», sier den gamle originalen Johan Olsen der han rusler oppe i Hovde. Ja, når trivselen blir borte blir det vesentlige borte for mennesker og hjem. — Men alt dette nervøse jag kan vanskelig forenes med rolig trivsel om man ikke slapper av. De aller fleste trenger det. — Trenger turer i «Tørneroseland».

Så vil jeg ønske alle som har «tittet i tunet» en god jul. — Og vel møtt på det nye år.

Originaler og rare navn.

8. 4. 1954:

«Der «Sjulus-Per» ved elva sto,
og Bull du så på Sølen ro.
Der «Fykomkring» i søkn og helg
med Jacob jaktet ren og elg.
Og «Gammel-Håkkå», Lykjeknut»
en syns sjå på hver en nut.»

Det er de rare originale «oppnavn» som setter spiss på det hele. At jeg er henfallen til Jacob Bull er vel lett å forstå, og jeg innrømmer det gjerne.

Men har vi ikke også i Vardal hatt mange originaler og rare navn. — Jeg tenker da i første rekke på de gamle originaler som slo søm og spiker og smidde de bekjente Mustadøksene. Disse folk begynner nå å bli sagnfigurer og går vel snart helt i «glømmeboka». — Men tenk om vi kunne feste til papiret litt av deres livshistorie? Når jeg tenker på disse menn er det som jeg hører deres taktfaste hammer-slag og deres muntre vitser og viser som arbeidet ble krydret med. Det har ikke lyktes hittil å få nærmere opplysninger om disse originaler med sine «oppnavn» som mest alle hadde. Bare en liten stubb av en «spikerklyppervise». Den er slik: «Vi har «Lankin» og «Veiva» og «Brasajulken» med — og en «Spiritus» her går som ingen smake får. Til slutt så har vi «Punktum» som sist i skriften står».

Det har sikkert vært flere vers for «Blemstålet», «Kloden», «Moses», «Hønstegan», «Kromma» og de mange andre som ikke er kommet med. Er det noen som sitter inne med opplysninger om disse originaler eller flere vers av «Spikerklyppervisa» ville jeg være takknemlig for å bli meddelt dette. Det vil i tilfelle bli oppbevart blant «Tunet»s papirer. Kanskje det ville bli brukt en gang i fremtiden.

Så har vi dem der i Mustads tjeneste var i utlandet og var med og bygde opp firmaets bedrifter der. Mange av dem var av firmaets folk i Vardal og var ute i mange år. Ennå lever noen av disse — og jeg vil så inntrengende som mulig henstille til dem straks å begynne å skrive om sitt levnetsløp — om det ikke alt er gjort.

— — —

Men det er ikke bare de gamle Mustad-arbeidere som har interesse. Her i Vardal har fra gammel tid vært meget husflidarbeid. Varene ble solgt rundt omkring i bygdene av omvandrende «skreppekremmere» fra hembygda. Det var utrolig hvor meget disse folk opplevde. Varene var vesentlig karder, skjeer, kniver og blikkenslagerarbeider. Om kardearbeidet het det: «I Vardal gjør æille folk kaler (tjukk l), så nær som presten, å hæn gjør krakkaler.» Til Vardalsmuseet er gitt et gammelt blikkenslagerverksted med verktøy og en bortimot 100 år gammel regnskapsbok. Dessverre har Sandvigs samlinger fått tak i meget karderredskap i Vardal. Men det vil nok lykkes å få skrapet sammen til et kardeverksted likevel.

— — —

Sagaen om de gamle vardøler som reiste rundt i vårt land og i utlandet burde vært skrevet og oppbevart på Vardalsmuseet. Men skal så kunne skje må opplysninger og levnetsløp nedtegnes straks. Under tegnede kan gjerne være «samlerstasjon» inntil videre.

I Vardal Bygdebok bind IV side 355 har Lauvdal omtalt mange av disse handelsmenn og hvor de reiste.

Oppbevarte brever og reiseskildringer fortalt til slekt og venner fra disse handelskarer ville være av stor interesse om de kunne skaffes.

På Eiktunet er rom for alle.

4. 1. 1955: Så skriver vi 1955, og tankene går uvilkårlig tilbake til året som gikk. Som jeg skrev sist er det meste av sorgene senket i glemselens hav, men de lyse minner er tilbake. Hva var det så vi satte mest pris på i året som gikk? Jo — at våre venner snertingdølene vil slå lag med oss. At de vil komme med sine gamle hus og ting og i fellesskap med vardølene reise Eiktunet og være med å verne vår felles gamle kultur. Dette synes meg å være stort. Vi må forsøke å sette oss inn i hva dette må koste for bygdepatriotismen i Snertingdal. Vi vardøler må gjøre alt vi kan for at snertingdølene føler seg hjemme på like fot med oss på vårt felles bygdetun. For meg iallfall

vil de mest kjærkomne gjester til stevner på Eiktunet være biler og busser med folk fra Snertingdal. Mitt håp er at de vil kjenne seg igjen og føle seg hjemme i stuen fra Engom, på husmannsplass og seter, i «lyua» ved tjernet, kvernhuset ved bekken og skogshytta i skogen. Og finne «kjenningar i kvar ei krå», både i husa fra Snertingdal og de fra Vardal. Jeg tror at Eiktunet vil bli et godt sted å møtes på og at kjennskap og vennskap mellom de to bygders folk lett vil kunne knyttes der. Det er bare sørgelig at Biri ikke er med ennå, men vi håper at folk derfra likevel vil finne vegen til vårt tun. At byens folk i stort antall vil bli å finne deroppe, det både tror og håper vi. Og på Eiktunet er godt rom for alle.

— — —

Det er blitt nevnt at det kunne bli konkurranse mellom vårt tun og andre museer i distriktet. Men med hvem skulle det bli? Med Maihaugen kanskje? «En måste skratta», som svenskene sier, om en i det hele tatt nevnte vårt tun i forbindelse med det verdensberømte museum som ble resultatet av at en tæringssyk tannlege søkte den tørre luft ved Lillehammer. Eller den store amtmannsgård på Stenberg med sin gamle eventyrlige park, hvor man i fremtiden kan se «amtmandens døtre» spasere langs «kjærlighetsstien» med sine kavalerer, eller danse menuett, fandango eller kanskje Sørensens vals inne i de store stuer. Her kommer også de gamle hus fra storgårdene på Toten som skal tas vare på. Dette museum er og blir representant for de store Totenbygder. Samlet var Toten vel en av landets største bygder. Og hva var vel Snertingdal og Vardal mot dem? Snertingdal var for ikke lenge siden anneks til Biri og Vardal så upåaktet at det het «Vardal i Biri på Toten». Kan da noen virkelig tro at det kan bli mulighet for konkurranse mellom Eiktunet og de andre museumsmessig sett? Det ville nok bli som «Kong Salomon og Jørgen Hattemaker». Eiktunet hverken kan eller skal forsøke å agere storkar, men enkelt og liketil ta imot alle slik som vanlig var på en middels gård — på plassen og på setra for ca. 150 år siden. Men alminnelige folk kan kose seg like godt i en liten stue som på et slott, og rundt tjernet og i skogen vil det bli mange «kjærlighetsstier» hvor Gud Amor kan drive sitt evige spill.

Og dette tunet det er vårt felleseie. Både de store bidragsytere og de små. De som har gitt husene og de som har ytet dugnadsarbeid. De som har ryddet og pyntet både ute og inne. De som har skaffet innbo og åklær. Det sistnevnte blir kvinnfolkas sak.

Vi skal alle — enten vi kommer fra bygd eller by — føle at dette felles samlingssted det er vårt. Det tilhører egentlig alle som vil besøke det når det skjer på sømmelig vis, så intet blir ødelagt eller smusset til og det hele blir holdt i akt og ære.

Og ingen skal ha personlige fordeler her.

Den rastløse tid vi lever i sliter på kropp og sinn. Nervene står på høykant hos de fleste. Hvor kan man finne en fredelig plett til å slappe av? Jo — på Eiktunet. Et opphold der, ved det lille tjern, blant de gamle hus i nær kontakt med naturen, og med den storartede utsikt vil være billig og god kur for nedslitte nerver.

Ennå er der øde og tomt, men til våren — — —.

«Bare tro at det lykkes, bare tro.»

Ola frå Vardal og «Prækalitt».

13. 12. 1957: Så er da snart et år igjen gått over i tidens hav. Det tredje byggeåret på tunet. Det er nå ti hus, men det minste mangler tak, andre har endel defekte vinduer. Nye er i anmarsj, men mangler grønne ruter. Hvem kan skaffe det? Selvfølgelig er det mangt som mangler, men «kommer tid kommer råd». Husene som står der er iallfall berget fra å råtne mer. Det lille tjern mangler vannliljer, fisk og svømmefugl. Kanskje det kunne startes en «Bilfisking» der til sommeren? Det er pent ved tjernet en sommerkveld når gravhaugenes bjørker og villblomster speiler seg i vannet og frodig granskog likesom står vakt i nord.

— — —

Den lille parkeringsplassen ved hovedinngangen ble vellykket. Rammen om Eiktunet — skigaren — er virkelig vakker. Et lite kunstverk. Det er «Ole frå Vardal» som tross sine 74 år helt alene har utført dette arbeide. Alle benkene på tunet er også hans verk. Han har også alle år vært førstemann som medlemstegner, og er nå formann for den avdeling i Vardal. Han var kanskje den første som tenkte på «Prækalitt» som tunplass selv om det var Oskar Wåstad som kom med skriftlig henstilling til Vardal Museumslag derom, etter at Biri var falt fra og Snertingdal dengang var usikker. Etter flere mislykte forsøk i Redalen, var det utenkelig med en annen plass. Det var kun — og blir kun én mening herom: Eiktunet er den mest ideelle plass som tenkes kan.

— — —

Det ble stridt «laje» for arbeidsutvalget i sommer. Vaktmesterboligen måtte for enhver pris bli fullført. Det kunne ikke fortsette lenger uten fastboende tilsyn på Eiktunet, med alle hus og verdier som er og blir der. Vår bankkonto var langt fra stor nok, og å låne var utenkelig til dette. Så kom det uventede nedslag i årets bidrag fra Vardal. Vi var da stilt overfor tre alternativer: 1) la Eiktunet ligge ubevoktet som før, 2) låne til fullføring av bolig og kafé, 3) stole på St. Hansfest, bidrag og «grovtigging».

Alternativ 3 ble valgt. St. Hanskvelden skuffet heller ikke i år, men det ble å gå tiggergang i stor stil. «At dom itte jager deg utatt når dom ser du kjem», sier kjerringa — som mellom oss sagt — er den mest urimelige til å «purre på» når det gjelder Eiktunet. En blir ikke innrømmet noe pusterom der. La meg si det med en gang: Så megen velvilje for tunet hadde jeg ikke trodd det var. Det var sjelden eller aldri nei. Meget arbeide og all kjøring har ikke kostet noe. Det vil føre for vidt å nevne noe navn her, men i tunets arkiv vil det bli opptegnet for etterslekten hvem det var der gjorde det mulig å reise Eiktunet — uten lån.

Så lyser det da på Eiktunet i mørke kvelder. Det bor en familie der. Om noen dager får en kanskje kjøpt kaffe m. m. der. Men foreløpig ring 72998.

Eiktundrømmene som blir til virkelighet.

27. 11. 1959: Så er det stilt på Eiktunet. Tømmermennene har pakket sammen for i år. De har holdt til i den gamle seterbua fra Kolbergsrudsetra som er oppsatt i skogen nær setervangen. Alt spøkeri, som jo kan vise seg ved gamle hus i skogen i skoddekvelder, har sikkert ikke «anfektet» disse karene. Nils er jo kjent som dalens sterkeste mann og er ikke god å nappes med, om noe skulle komme på. Ellers liker han seg best når han får bale med tunge, gamle tømmerstokker for å få dem i sitt gamle leie. Å bo i det gamle seterhus omgitt av store graner og skogens fred, ville sikkert mangen byens mann synes ideelt selv om vann måtte bæres lang vei, men veden er like utenfor veggen. Ikke ville han mislike om huldra kom på besøk eller tittet inn gjennom den smale glugge i veggen, som i sin tid fungerte som vindu. Jo, tømmermennene trivdes sikkert i sommer. Det skulle ikke forundre, om det var med et visst vemod de låste døra

for i år. Kanskje de nynnet på «Oss ha gjort kva gjærast skulde», om ikke akkurat «ysta ost å kjinna smør».

— — —

På Hoffsbakken i Snertingdal er alle hus nybygget og de gamle revet unntatt stua. Det var en fugl som sang at den heller burde til Eiktunet, enn å ende som aske på åkeren. Dette var en sak man trodde ville interessere skisportens folk, å få bevart verdensmesteren Olaf Hoffsbakkens barndomshjem. Så ble skiklubbene fra øverst til nederst tilskrevet om saken. Om de ville støtte museumslaget hermed. Det er en av de største skuffelser Museumslaget har hatt — ikke bare for pengenes skyld — at det ikke kom et eneste positivt svar.

Men nå står stua under solid tak på Eiktunet og vil ikke råtne mer. Peisen er ikke oppmuret ennå, men steinen er tilkjørt. Vinduene kunne ikke brukes og nye hadde vi ikke råd til i år. De som sysler med Eiktunet er så gammeldagse at de ikke vil låne, selv om slik ser ut til å være på mote. Og så har vi den «baktanke» at det i Snertingdal eller Vardal kanskje ligger bortgjemt gamle små vinduer som venter på å komme til Eiktunet.

I det dryss av ukeblad og i Kringkastingen er det ofte nevnt «Drømmedage». Undertegnede har også levet i «Drømmeland» de siste år om Eiktunet. Noen av drømmene er blitt til virkelighet, noen ligger til modning. Nå er det Hoffbakkstua en vinterkveld. Den er ferdig og «møblert». Det er fint skiføre under en klar himmel med tusener glitrende stjerner. Det lyser fra de små vinduer og mange par ski er reist i snøen rundt om. I lys og varme fra peisen sitter ungdom og koser seg og det dufter fra kaffelars der putrer i peisvarmen. Slik er Eiktundrømmen nå. Og den vil sikkert gå i oppfyllelse. Kanskje til neste vinter. Den som lever får se.